

LESZEK PONIEWOZIK* – RZESZÓW

POCZĄTKI SKRZYSZOWA. PRZYCZYNEK DO BADAŃ NAD ROZWOJEM TERYTORIALNYM WSI LOKOWANEJ NA PRAWIE NIEMIECKIM

Streszczenie

Artykuł dotyczy związków dostrzegalnych pomiędzy lokacją wsi Skrzyszów, a fundacją parafii w tej miejscowości. Skrzyszów w początkach XIV w. należał do Leonarda s. Dzierżysława, h. Rawa. Przed 17 lipca 1331 r. przeszedł na własność Spycimira h. Leliwa, ówczesnego kasztelana wiślickiego. Niedługo później nowy właściciel postanowił powiększyć wieś. W tym celu 4 maja 1333 r. wystawił dokument, mocą którego Konrad, wójt Lipnika miał osadzić kmieci na gruntach leśnych przylegających do Skrzyszowa. Była to zatem lokacja na tzw. surowym korzeniu. W odnośnym dokumencie znalazło się także nadanie na rzecz kościoła. Świątynia skrzyszowska powstała już przed 1331 r., a w 1333 r. posłużyła Spycimirowi jako punkt orientacyjny dla planowania dalszej rozbudowy wsi. Świątynia ta została wzniesiona na skraju starszej części wsi, za którą w 1333 r. osiedlono nowych osadników. Analiza wiadomości płynących głównie ze źródeł kościelnych pozwala formułować teorie na temat etapów rozwoju Skrzyszowa w średniowieczu. W świetle zgromadzonego materiału wydaje się, że w najwcześniejszym okresie wieś rozlokowana była wzdłuż koryta rzeki Wątok, zwanej wówczas Trusią i obejmowała tereny sąsiadujące z od północnego-zachodu z przedmieściami lokowanego w 1330 r. miasta Tarnów. Po 1333 r. do istniejącej części Skrzyszowa dołączono tereny rozciągające się w górę biegu Wątoka. W ten sposób wieś uzyskała kształt, jaki w ogólnym zarysie zachowała do dzisiaj. Ambitny plan Spycimira lokowania wsi na 100 łanach został zrealizowany jedynie w części. W XVI w. starsza i nowsza część Skrzyszowa obejmowała jedynie około $\frac{1}{3}$ tego arealu.

Słowa kluczowe: lokacja; Skrzyszów; Tarnów; średniowiecze; Spycimir

---

* Leszek Poniewozik – dr historii; pracownik Instytutu Historii, Uniwersytet Rzeszowski,
e-mail: plesio@wp.pl
<https://orcid.org/0000-0003-3515-3245>

***

Początki średniowiecznych wsi bardzo często nie są łatwe do ustalenia. Główną przyczyną jest niedostateczna baza źródłowa. Czasami jednak możliwe jest nieco bardziej szczegółowe ukazanie tego najwcześniejszego okresu dziejów. Przykładem takim jest wieś Skrzyszów. Dostępne w jej przypadku źródła pozwalają pokusić się o przypuszczenia na temat rozwoju wsi, jej pierwotnego i późniejszego rozlokowania oraz wielkości lokacji.

Wieś ta nie była dotąd przedmiotem szczególnego zainteresowania historyków. Tak jak większość miejscowości dawnej Polski znalazła się na kartach *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, gdzie zamieszczono podstawowe informacje na temat Skrzyszowa¹. W późniejszym czasie wzmianki o wsi pojawiały się przede wszystkim w opracowaniach dotyczących szerszych zagadnień. W pierwszym rzędzie były to prace dotyczące rozwoju sieci parafialnej. B. Kumor, zajmując się zagadnieniem tworzenia parafii na terenie archidiaconatu sądeckiego, ustalił szereg istotnych faktów dotyczących parafii w Skrzyszowie. Nie ustrzegł się jednak błędu przyjmując, że pierwsza wzmianka o parafii pochodzi z 1333 r. a zawarta została w dokumencie, mocą którego Spycimir Leliwita zamierzał lokować nową część wsi. W konsekwencji autor uznał, że parafia skrzyszowska powstała niedługo przed 1333 r. jako fundacja szlachecka Leliwitów a jej utworzenie związane było z akcją osadniczą prowadzoną na początku XIV w. przez Spycimira². Ustalenia B. Kumora zostały – w zakresie początków miejscowości i parafii – przyjęte przez A. Niedojadłę i G. Kubackiego zajmujących się dziejami gminy Skrzyszów³. Obaj autorzy nie wnieśli niczego istotnego do dziejów tego okresu istnienia wsi, powielili natomiast błędne twierdzenie, jakoby pierwsza wzmianka o parafii skrzyszowskiej pochodziła z 1333 r. Z natury rzeczy hasłowe ujęcie nie sprzyja pogłębionej analizie. Z tego też względu opis Skrzyszowa w *Encyklopedii Katolickiej* autorstwa K. Geryn nie wniósł niczego istotnego do obrazu stworzonego przez B. Kumora⁴. Inaczej jest z wcześniejszą pracą S. Mateszewa i F. Sikory, którzy co prawda nie dodali zbyt wielu szczegółów do obrazu stworzonego wcześniej przez B. Kumora, jednak umieścili wczesne dzieje Skrzyszowa w szerszym kontekście średniowiecznego osadnictwa okolic współczesnego Tarnowa⁵.

¹ M. Maciszewski, *Skrzyszów*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. 10, Warszawa 1889, s. 734.

² Największą liczbę informacji na temat wsi i parafii Skrzyszów znajdzie czytelnik w artykule *Prepozytura tarnowska. Opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 12 (1966) s. 245-247. Wcześniejsza praca B. Kumora, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w Małopolsce Południowej do końca XVI w. (cz. 2)*, „Prawo Kanoniczne”, 6 (1963) nr 3-4, s. 486, 526 jak i późniejsza – *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 4, Kraków 2009, s. wg indeksu – skupiają się jedynie na wybranych aspektach dziejów parafii.

³ A. Niedojadło, G. Kubacki, *Dzieje gminy Skrzyszów i okolic w zarysie*, Tuchów 2009, s. 17-25.

⁴ K. Geryn, *Skrzyszów*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 18, Lublin 2013, kol. 328-329.

⁵ S. Mateszew, F. Sikora, *Osadnictwo i stosunki własnościowe w regionie tarnowskim do końca*

Przechodząc do omówienia wczesnych dziejów Skrzyszowa należy zaznaczyć, że dokładny czas powstania wsi nie jest znany. Wiadomo jedynie, że do 1331 r. Skrzyszów należał do Rawitów. Ostatnim właścicielem wsi pochodzącym z tego rodu był Leonard s. Dzierżysława h. Rawa, kasztelan połaniecki. Przed 17 lipca 1331 r. Leonard dokonał zamiany Skrzyszowa ze Spycymirem z rodu Leliwów. W zamian otrzymał wieś Sukmanie koło Wojnicza. Dokument potwierdzający zawarcie transakcji wystawił król Władysław Łokietek⁶. Dla Spycimira był to element szerszego planu pozyskania kompleksu dóbr, których centrum miał stać się pobliski Tarnów⁷. Być może czynnikiem ułatwiającym transakcję były powiązania rodzinne. Wiele wskazuje na to, że matką Spycimira Leliwity była córka Rafała z Tarnowa h. Rawa⁸. Niezależnie od okoliczności transakcji Spycimir stał się nowym właścicielem Skrzyszowa. Niedługo później postanowił powiększyć wieś poprzez zasiedlenie przylegającego do niej lasu. Zadanie to powierzył Konradowi, wójtowi Lipnika. Dokument lokacyjny tej części wsi został wystawiony przez Spycimira w Krakowie i nosi datę 4 maja 1333 r.⁹ Zadanie nie było łatwe, bowiem pod lokację nowej części wsi Spycimir przeznaczył znaczny obszar liczący 100 łanów. Z treści dokumentu wynika, że nowa część wsi miała powstać w oparciu o prawo średzkie, na terenie wcześniej nie zagospodarowanym a dodatkowo porośniętym lasem. Stąd osadnicy otrzymali długi, bo 20-letni okres zwolnienia z płacenia czynszu i dziesięciny¹⁰. Zwolnienie mieszkańców z dziesięciny było możliwe dzięki zapobiegliwości Spycimira, który, podejmując zamiar przejęcia dóbr wokół Tarnowa, już 1 października 1327 r. uzyskał odnośny przywilej od biskupa krakowskiego Jana Grota. Co więcej okres wolnizny miał być liczony od czasu lokacji każdej wsi, zaś po ustaniu okresu zwolnienia z płatności, kmiecie mieli uiszczać na rzecz biskupa dziesięcinę pieniężną w wysokości 1 wiardunku z łanu¹¹. Takie same ustalenia znajdują się w dokumencie z 4 maja 1333 r., z którego treści wynika, że kmiecie osadzeni na terenie objętym lokacją, po upływie 20 lat mieli płacić dziesięcinę pieniężną w wysokości podanej 6 lat wcześniej przez biskupa¹². Także późniejsze źródła poświadczają obowiązywanie ustaleń poczynionych w 1327 i 1333 r. Spis uposażenia beneficjów diecezji krakowskiej z 1529 r., znany również jako *Liber retaxationum* informuje, że kmie-

XVI wieku, w: *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryka i Z. Ruty, t. 1, *Czasy przedrozbiorowe*, Tarnów 1981, s. 75-209.

⁶ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski* (dalej: KDM), wyd. F. Piekosiński, t. 2, Kraków 1886, nr 631, s. LI (Dodatek).

⁷ W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV-XV*, Warszawa 1971, s. 80; J. Wroniszewski, *Ród Rawiczów. Warszowice i Grotowice*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 85 (1992) z. 1, s. 74.

⁸ J. Wroniszewski, *Ród Rawiczów, współrodowcy Warszowiców i Grotowiców*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 86 (1994) z. 1, s. 80.

⁹ KDM t. 3, nr 633, s. 3; *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie* (dalej: AS), wyd. Z. L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak, t. 2, Lwów 1888, nr 14, s. 17-18.

¹⁰ KDM t. 3, nr 633, s. 3; AS t. 2, nr 14, s. 17-18.

¹¹ AS t. 2, nr 10, s. 12-13.

¹² KDM t. 3, nr 633, s. 3; AS t. 2, nr 14, s. 17-18.

cie ze Skrzyszowa płacili dziesięcinę pieniężną na rzecz biskupa krakowskiego. Oprócz tego oddawali także meszne na rzecz własnego plebana¹³. Ta druga danina po raz pierwszy została wspomniana przy okazji lokacji wsi w 1333 r., kiedy to jej wymiar Spycimir Leliwita ustalił na poziomie 1 miary żyta i tyleż samo owsa z każdego łąnu. W 1529 r. wartość pieniężna obu danin była różna i wynosiła 10 grz. i 46 gr. w przypadku dziesięciny a w przypadku mesznego 8 grz. i 21 gr. Co istotniejsze meszne było płacone w postaci 30 miar żyta i tyluż miar owsa. W tej sytuacji można pokusić się o próbę obliczenia liczby łąnów kmiecych. Zgodnie z postanowieniami zawartymi w dokumencie Spycimira z 4 maja 1333 r., dziesięcina pieniężna miała być płacona w wysokości 1 wiardunku z łąnu, zaś meszne w postaci 1 miary żyta i takiej samej ilości owsa z łąnu.

Biorąc pod uwagę liczbę miar zboża oddawanego w ramach mesznego w 1529 r. należałoby uznać, że wieś liczyła 30 łąnów. W przypadku przeliczenia wartości dziesięciny pieniężnej sprawa jest skomplikowana. W czasach Kazimierza Wielkiego 1 wiardunek stanowił równowartość 12 gr.¹⁴ Taki sam przelicznik stosowany był w czasach Jana Długosza¹⁵. Zgodnie z nim liczba łąnów kmiecych w Skrzyszowie w 1529 r. wynosiłaby niespełna 44 łąny¹⁶, jednak w zachowanym fragmencie inwentarza kolegiaty tarnowskiej z 1589 r. odnotowano, że kmiecie skrzyszowscy płacili biskupowi krakowskiemu dziesięcinę pieniężną w wysokości 16 gr. z łąnu¹⁷. Przy takiej wartości, wyliczona na podstawie dziesięciny liczba łąnów kmiecych w 1529 r. wynosiłaby niespełna 33. Co ciekawe, we wspomnianym inwentarzu z 1589 r. zanotowano, że we wsi znajdowały się 33 łąny i 4 pręty ról kmiecych, nie licząc pól określonych jako „przykopane”, z których kmiecie nie uiszczali jeszcze opłat¹⁸. Jak zatem widać jedynie liczba łąnów kmiecych w Skrzyszowie w 1589 r. zgadza się z wyliczoną na podstawie dziesięciny pieniężnej w 1529 r., jednak przy założeniu, że opłata wynosiła 16 gr. z łąnu (tak jak w 1589 r.) a nie 12 gr., czyli wartości jaka obowiązywała w chwili spisania dokumentu lokacyjnego z 1333 r. Pozostałe liczby są różne. Dodatkowo obraz zaciemnia się po uwzględnieniu informacji pochodzących z innych źródeł. Otóż w dokumencie przekazania uposażenia parafii skrzyszowskiej wikariuszom kolegiaty tarnowskiej z 12 maja 1542 r.¹⁹, wspomnianym już inwentarzu z 1589 r.

¹³ *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber retaxationum)*, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa (dalej: LR 1529), Wrocław 1968, s. 39, 128-129.

¹⁴ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław 1981, s. 48.

¹⁵ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. A. Przeździecki, t. 1, Kraków 1863, s. 651-652.

¹⁶ 10 grz. i 46 gr. dawało dokładnie 43 wiardunki i 10 gr. co w przeliczeniu na łąny daje liczbę 43,8.

¹⁷ Archiwum Diecezjalne w Tarnowie, Akta Kapituły Kolegiackiej w Tarnowie, sygn. KKol I.3., Compendium privilegiorum, fundationum, erectionum, inscriptionum ac aliorum documentorum inventariorum et obligationum Venerabilis Ecclesiae Collegiatae Tarnoviensis concernentiis, per Rev. olim Andream Kijowski vicarium supradictae Ecclesiae de veris originalibus authenticis documentis collectum... 1763, 3o mensis Maji, s. 89.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 246.

oraz wizytacji z 1596 r. zgodnie odnotowano, że meszne płacone przez kmieci skrzyszowskich uiszczane było w wysokości 36 miar żyta i tyłuż samo owsa²⁰. W tym przypadku obliczona liczba łanów byłaby równa liczbie miar zboża i wynosiłaby 36. Liczba ta nie pasuje ani do wartości wyliczonej dla roku 1529 w oparciu o ówczesne meszne, ani w oparciu o dziesięcinę pieniężną i to w obu wariantach. Natomiast rejestr poborowy z 1581 r. mówiąc o Skrzyszowie odnotowuje 33 łany i 66 kmieci. Ponadto we wsi było jeszcze 6 zagrodników posiadających pola oraz 2 łany należące do sołtysa²¹. Wydaje się, że uzgodnienie wszystkich wartości nie jest możliwe. Swoją drogą liczba łanów mogła zmieniać się w czasie. Wydaje się jedynie, że na największe zaufanie zasługuje bezpośrednia informacja na temat liczby łanów kmiecych podana w inwentarzu z 1589 r. Znajduje ona potwierdzenie w niemal współczesnej wzmiance z rejestru poborowego z 1581 r.²² Ponadto zaufanie do inwentarza wynika ze specyfiki tego źródła. Sporządzono go bowiem dla aktualnych potrzeb gospodarczych, związanych z zarządaniem majątku wikaariuszy, nie zaś dla celów fiskalnych. W tej sytuacji marginalizuje się zagrożenie wynikające z chęci podania nieprawdziwych danych w celu uniknięcia wyższych opłat. Uwagę zwraca także szczegółowość zapisu, w którym odnotowano nie tylko pełne łany, ale także ich części oraz pola wówczas nie objęte jeszcze zobowiązaniami finansowymi. Z drugiej strony źródło to wydaje się wewnątrznie sprzeczne. Z jednej strony mówi wprost o 33 łanach i 4 prętach pól kmiecych powiększonych o grunty nie objęte jeszcze obowiązkami finansowymi a z drugiej podaje, że meszne uiszczane było w wysokości, która odpowiada 36 łanom²³. Powtórzenie informacji o 36 miarach żyta i owsa płaconych w ramach mesznego w dokumen-

²⁰ Compendium privilegiorum, s. 9; Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, AV Cap. 7 (na podstawie mikrofilmu przechowywanego w ośrodku ABMK, nr M-052), Acta visitationis exterioris Decanatum: Tarnoviensis, ... A. D. 1596 et sequenti Anno... expeditae, k. 8^v. Inwentarz z 1589 r. mówi o 108 korcach żyta i tyłuż owsa (Compendium privilegiorum, s. 89), ponieważ jednak miara liczyła 3 korce (patrz dokument uposażeniowy parafii w Zarszynie z 2 grudnia 1441 r. – *Zbiór dokumentów małopolskich* (dalej: ZDM), wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kurasiowa, cz. 8, Kraków-Wrocław 1975, nr 2352, s. 167) zatem wysokość mesznego wynosiła równowartość 36 miar obu zbóż.

²¹ *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. 3-4: Małopolska*, oprac. A. Pawiński, Warszawa 1886 (*Źródła dziejowe*, t. 14 (dalej: ŻD)), s. 264.

²² Same rejestry poborowe nie zawsze należą do źródeł godnych zaufania. W przeszłości wskazywano na zjawisko zaniżania danych przekazywanych dla celów fiskalnych (patrz szczególnie K. Chłapowski, *Źródła pisane*, w: *Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. H. Rutkowskiego, cz. 2, *Komentarz, indeksy*, Warszawa 2008, s. 12. Na temat innych braków rejestrów poborowych patrz również I. Gieysztorowa, *Źródła pisane*, w: *Województwo mazowieckie w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałuckiego, cz. 2, *Komentarz, indeksy*, Warszawa 1973, s. 18-19; S. Wojciechowski, *Źródła pisane*, w: *Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałuckiego, Warszawa 1966, s. 14; K. Chłapowski, *Źródła pisane*, w: *Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałuckiego, cz. 2, *Komentarz, indeksy*, Warszawa 1993, s. 13). W tym jednak przypadku całkowita zbieżność z informacją pochodzącą z późniejszego o 8 lat inwentarza zdaje się wskazywać, że dane pochodzące z rejestru zasługują na zaufanie.

²³ Z 33 łanów powiększonych o 4 pręty należałoby oczekiwać nieco ponad 33 miary żyta i tyle samo owsa.

cie z 1542 r. oraz wizytacji radziwiłłowskiej z 1596 r. – nieznacznie różnej od podanej w wiarygodnym przekazie z 1589 r. o 33 łanach kmiecych oraz znacznie mniej godnym zaufania zapisie z rejestru poborowego z 1581 r. oraz równie wątpliwym wyliczeniom poczynionym w oparciu o wartość dziesięciny pieniężnej z 1529 r. – każe się zastanowić nad tym faktem. Możliwe, że powtarzająca się wartość mesznego wynikała z jakiejś starszej tradycji, być może poświadczającej stan jaki ukształtował się w wyniku procesu lokacji, a zatem jeszcze w XIV w. Stan ten mógł w późniejszym okresie ulec zmianie, jednak wartość mesznego utrwaliła się i pozostała bez zmian. Co więcej wzmianka z 1589 r. zdaje się wskazywać na trwający wówczas proces zagospodarowywania nowych gruntów. Być może proces ten rozpoczął się już wcześniej, co tłumaczyłoby różnicę pomiędzy 30 miarami żyta i owsa oddawanymi w 1529 r. w ramach mesznego (odpowiadającymi 30 łanom kmiecym) a nieco ponad 33 łanami odnotowanymi w 1589 r., choć nie da się wykluczyć, że dane pochodzące z roku 1529 zostały zaniżone. Nie należy bowiem zapominać, że wykaz z 1529 r. służyć miał celom podatkowym, co mogło skłaniać niektórych posiadaczy beneficjów do zaniżania wartości uzyskiwanych dochodów. Możliwe wreszcie, że wartość podana w 1529 r. nie oddaje rzeczywistości z powodów innych niż jedynie domniemane oszustwo podatkowe. Pomijając zawsze możliwą pomyłkę pisarza w grę wchodzić może ujęcie „brakujących” łanów w innym miejscu opisu. W *Liber retaxationum* odnotowano, że w 1529 r. kmiecie skrzyszowscy płacili oprócz dziesięciny pieniężnej i mesznego także klerykatwę oszacowaną na 2 grz. oraz stołowe o wartości zaledwie 13 gr.²⁴ Możliwe zatem, że wspomniane wyżej „brakujące łany” nie zostały ujęte jako płatnicy mesznego ale jako uiszczające bądź tylko klerykatwę, bądź klerykatwę wraz ze stołowem²⁵. Za poprawnością takiego toku rozumowania może przemawiać istnienie związku pomiędzy mesznem a klerykatwą i stołowem²⁶. Otóż w przypadku klerykatwy wiadomo, że była daniną uiszczaną na rzecz nauczyciela szkoły parafialnej. W Polsce średniowiecznej nie istniały jasne zasady dotyczące finansowania przełożonego szkoły, jednak często obowiązek ten spoczywał na

²⁴ Obciążenia pól należących do folwarku szlacheckiego i sołtysa nie mają w powyższych rozważaniach istotnego znaczenia, bowiem ważne są tylko łany kmiece, które można było obciążyć obowiązkiem uiszczania mesznego.

²⁵ Co ciekawe dodanie wartości opłat uzyskiwanych przez plebana z mesznego, klerykatwy i stołowego daje sumę tylko minimalnie niższą od tej, którą uzyskiwał biskup krakowski w ramach dziesięciny pieniężnej. Trudno orzec czy istnienie tak ścisłej korelacji pomiędzy wartością mesznego, klerykatwy i stołowego oddawanego plebanowi i dziesięciny pieniężnej uiszczanej na rzecz biskupa było wyłącznie wynikiem przypadku.

²⁶ Istnienie takiego związku wykazał E. Wiśniowski. Według ustaleń tego autora meszne i stołowe występowały na tych samych obszarach diecezji krakowskiej. Nie wchodząc w szczegóły można zauważyć, że daniny te występowały znacznie częściej w uposażeniu plebanów z południowej i zachodniej części diecezji, podczas gdy na pozostałych terenach, szczególnie we wschodnich rejonach spotykane są nieporównanie rzadziej – patrz E. Wiśniowski, *Kołąda – meszne – stołowe na ziemiach polskich. Problem rejonizacji*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. D. Gawinowa, Warszawa 1991, s. 628-629.

plebanie²⁷. Jeśli tak, to nie jest wykluczone, że w niektórych przypadkach pleban wydzielał ze swego uposażenia jakąś stałą część, którą nadawał nauczycielowi. Nic nie stało na przeszkodzie, aby gratyfikacją na rzecz nauczyciela była częścią mesznego pochodząca z niektórych łąnów kmiecych. W tej sytuacji klerykatura byłaby po prostu innym określeniem daniny zwanej meszmem a odmienność terminologii wynikałaby wyłącznie ze zmiany odbiorcy świadczenia. Fakt funkcjonowania w początkach XVI w. szkoły przy parafii skrzyszowskiej²⁸ z pewnością nie sprzeciwia się takiemu rozumowaniu, choć trudno uznać go za przesłankę potwierdzającą powyższy wywód. Pojedynczy przypadek Skrzyszowa z oczywistych względów nie może służyć do formułowania ostatecznych wniosków w tym względzie²⁹, tym bardziej, że wskazany sposób rozumowania ma także słabe strony. Otóż należałoby przyjąć, że klerykatura i stołowe płacone z brakujących łąnów dawały obciążenie podobne do tego jakie wynikało z uiszczania mesznego. W związku z tym, że według *Liber retaxationum* wartość 8 grz. i 21 gr. pochodziła z 30 miar pszenicy i tyłuż owsa, co z kolei odpowiada 30 łąnom, to zsumowana wartość trzech danin, dająca 10 grz. i 34 gr. odpowiadałaby ok. 38 łąnom³⁰. Warto zauważyć, że jest to liczba co prawda wyraźnie wyższa niż podana w roku 1589, ale tylko nieznacznie różniąca się od danych pochodzących z 1542 i 1596 r.

Powyższe rozważania, skupione na próbie ustalenia ilości łąnów, głównie w oparciu o analizę wzmianek źródłowych na temat mesznego, można połączyć z przekazami dotyczącymi płatności dziesięciny pieniężnej. Wydaje się, że oprócz podniesionych wyżej uwag na temat mesznego i jego ewentualnych związków z innymi daninami płaconymi na rzecz plebana, można pokusić się o sformułowanie wniosków również na temat tego, w jakim stopniu łąny kmiecy były obciążone dziesięciną pieniężną w XVI w., co w konsekwencji utrudnia szacunki na temat liczby łąnów. Podstawowa trudność wynika z tego, że nie wiadomo czy w 1529 r. poszczególne łąny miały płacić 12 czy 16 gr. w ramach dziesięciny pieniężnej. W zależności od tego liczba łąnów kmiecych w Skrzyszowie da się ustalić na niespełna 44 lub niecałe 33 łąny. Ta druga wartość jest zgodna z liczbą łąnów wymienioną w rejestrze poborowym z 1581 r. oraz inwentarzu z 1589 r. Wydaje się

²⁷ A. Karbowski, *Dzieje wychowania w Polsce, t. 3, Okres przejściowy od 1433 do 1510 roku*, Lwów 1923, s. 243 (autor na s. 1-108 podaje liczne przykłady szkół parafialnych, których nauczyciele byli utrzymywani z dochodów plebańskich). Oczywiście nie brakuje przykładów wyszukiwania dla nauczycieli innych źródeł dochodu, takich jak nadania określonych sum przez fundatorów czy patronów kościołów bądź naturalistów uiszczanych przez kmieci (R. Pelczar, *Szkoła kolegiacka i jej rola w życiu kulturalnym Jarosławia w XVI-XVIII wieku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 50 (2007) z. 1-2, s. 11; A. Smolański, *Z dziejów salariatów nauczycielskiego w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 193-194 (2006) z. 3-4, s. 5).

²⁸ E. Wiśniowski, *Materiały do stanu liczebnego duchowieństwa i służby kościelnej w diecezji krakowskiej w pierwszej połowie XVI w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 18 (1969), s. 275; tenże, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 351.

²⁹ Mimo to wydaje się, że pogłębienie badań nad naturą mesznego, klerykatury i stołowego powinno objąć także ewentualność pochodzenia ich ze wspólnego źródła.

³⁰ Pominiecie w rozważaniach stołowego, ze względu na jego znikomą wartość, tylko w nieznaczny sposób obniżyłoby obliczoną wartość pieniężną a co za tym idzie także liczbę łąnów.

zatem, że już w 1529 r. obciążenie skrzyszowskich kmieci dziesięciną pieniężną wynosiło 16 gr. z łanu, czyli tyle ile 80 lat później. Trudno wyjaśnić dlaczego początkowa wartość 12 gr. z łanu, zapisana w dokumencie lokacyjnym została zmieniona. Zapewne przyczyny należy szukać w osłabieniu polskiej monety. Zjawisko to było wyraźnie odczuwalne już w połowie XV w. Polski grosz stanowił wówczas równowartość $\frac{3}{4}$ szerokiego grosza praskiego. Znalazło to odzwierciedlenie w dokumencie lokacyjnym wsi Rciszyn (dziś Majdan-Grabina k. Bychawy). Wieś ta została lokowana przez klasztor koprzywnicki na surowym korzeniu 25 października 1444 r. Zgodnie z treścią dokumentu lokacyjnego dziesięcina miała być płacona przez kmieci w wysokości 6 szerokich groszy lub 8 groszy zwykłych³¹. Możliwe zatem, że i w przypadku Skrzyszowa różnica w obciążeniu dziesięcinym poszczególnych łanów związana była z rodzajem monety?

Sumując wyniki zaprezentowanych powyżej rozważań można stwierdzić, że nie sposób ustalić w sposób pewny liczby łanów, na których powstała a następnie funkcjonowała wieś Skrzyszów w okresie średniowiecza. Wartości podawane w źródłach bądź bezpośrednio, bądź dające się ustalić w oparciu o zobowiązania na rzecz plebana i biskupa są na tyle różne, że trudno o konkretne ustalenia. Możliwe jest jedynie przybliżone wnioskowanie na temat wielkości wsi. Wszystkie wyliczone wyżej wartości mieszczą się w przedziale od 30 do 44 łanów. Oczywiście nie można wykluczyć, że wieś zmieniała swój areal. Najbardziej naturalnym zjawiskiem byłoby powiększanie liczby pól w ramach założonych przez Spycimira 100 łanów. Należy jednak pamiętać, że wartość najwyższa, tj. 44 łany, nie jest pewna, natomiast najczęściej notowane liczby łanów obejmują 33 i 36 łanów. W tej sytuacji okazuje się, że oczekiwania Spycimira Leliwity tylko w niewielkim stopniu zostały zrealizowane. Wieś w XV i XVI w. zajmowała obszar równy jedynie ok. $\frac{1}{3}$ przeznaczonych pod lokację gruntów³². Ponadto należy pamiętać, że wieś lokowana w 1333 r. powstała obok już istniejącej części Skrzyszowa, co oznacza, że obszar lokacji Spycimira był mniejszy niż te trzydzieści kilka łanów znanych z wieku XV i XVI.

Jak widać przypadek Skrzyszowa może w pewnej mierze służyć do rekonstrukcji wielkości obszaru lokacyjnego XIV-wiecznej wsi czy stawiania pytań o charakter uposażenia średniowiecznych parafii. Jednak nie tylko w tym względzie okazuje się on inspirujący. Pozwala bowiem na prześledzenie tego aspektu każdej fundacji parafialnej, który wiąże ją z układem przestrzennym miejscowości. Na początek warto skonstatować, że poza dokumentem lokacyjnym wystawionym przez Spycimira Leliwitę, nigdzie nie poczyniono rozróżnienia na „starą”, tj. powstałą przed 1333 r., i „nową”, lokowaną 4 maja 1333 r., część Skrzyszowa. Ma to także związek z omawianą wyżej kwestią płatności. Wydaje się

³¹ ZDM t. 3, nr 702, s. 147-149.

³² Idąc za Piekosińskim można chyba przyjąć, że Skrzyszów lokowano na łanach frankońskich większych, czyli 40 morgowych. Tak bowiem działo się najczęściej w przypadku wsi lokowanych na prawie magdeburkim (F. Piekosiński, *O łanach w Polsce wieków średnich*, Kraków 1887, s. 24 i 26). Jeśli tak, to XV i XVI-wieczny Skrzyszów obejmował obszar około 730-880 ha. Dla porównania współczesny Skrzyszów zajmuje powierzchnię 1307 ha. Zob. <http://skrzyszow.pl/historia-gminy-skrzyszow> (dostęp: 02.10.2018).

bowiem, że poczynione w 1333 r. ustalenia dotyczące organizacji nowolokowanej wsi, w tym również płatności, odnosiły się wyłącznie do tej części Skrzyszowa, która miała dopiero zostać lokowana. Tymczasem w *Liber retaxationum* wszelkie zobowiązania finansowe mieszkańców Skrzyszowa zostały ukazane tak, jakby odnosiły się do całej wsi, choć istnienie starszej i nowszej części tej miejscowości wynika wprost z wcześniejszych źródeł. Przede wszystkim fakt istnienia Skrzyszowa w 1331 r., a zatem na 2 lata przed lokacją nowej jego części, wskazuje na to w sposób wystarczający. Ponadto długi, bo 20-letni okres przyznanej wolnizny oraz bezpośrednia wzmianka poczyniona w dokumencie lokacyjnym, mówiąca o konieczności zagospodarowania terenów porośniętych lasem, jednoznacznie wskazuje na to, że w 1333 r. doszło do lokacji nowej wsi, a nie przeniesienia wsi już istniejącej na prawo niemieckie. Dodatkowo wspomniany dokument lokacyjny z 4 maja 1333 r. zawiera także pośrednie potwierdzenie istnienia w tym czasie starszej części miejscowości. Otóż w treści aktu lokacyjnego nowej części wsi zawarte zostały informacje na temat uposażenia miejscowego kościoła. Wiadomo, że kościół ten istniał już przed 17 lipca 1331 r., bowiem we wspomnianym wyżej dokumencie zamiany wsi pomiędzy Leonardem Rawitą a Spycymirem Leliwitą wspomniano o przejściu prawa patronatu na nowego właściciela Skrzyszowa. Funkcjonująca przy nim parafia należała do dekanatu wojnickiego w prepozyturze krakowskiej³³. Kościół ten 4 maja 1333 r. posłużył Spycymirovi jako punkt orientacyjny do określenia położenia łąny darowanego na potrzeby kościoła³⁴. A zatem jeśli istniała świątynia to z pewnością istniała także wieś. W tej sytuacji trudno wyjaśnić brak różnic w zobowiązaniach finansowych obu części Skrzyszowa. Należałoby bowiem przyjąć, że ustalenia poczynione przez Spycimira w 1333 r. w odniesieniu dla lokowanej przez niego nowej części, zostały rozszerzone na całą wieś (także starszą jej część), ewentualnie, że obie części wsi – choć powstały w różnym czasie – zostały obciążone takimi samymi zobowiązaniami względem kościoła³⁵. Ewentualna zgodność zobowiązań mogła wynikać z podobnego czasu

(dostęp: 2.10.2018). Można zatem stwierdzić, że zamiar Spycimira polegający na lokowaniu wsi obejmującej 100 łąnów nie został zrealizowany do dzisiaj.

³³ W XIV-wiecznych spisach świętopietrza siedzibę tego dekanatu umieszczano także w Górze i Tarnowie – patrz *Acta camerae apostolicae* (dalej: ACA), t. 2, w: *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 2, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913, s. 232, 241, 250, 259, 266, 274, 282, 290, 297, 339, 395, 411; t. 3, s. 8, 28.

³⁴ KDM t. 3, nr 633, s. 3 – „Damus eciam ecclesie ibidem pro nostra et nostrorum successorum salute vnum laneum circa ecclesia situm...”

³⁵ Trzecią ewentualność, zakładającą, że dokument z 1333 r. obejmował także starą część Skrzyszowa i w jej przypadku stanowił jedynie przeniesienie na prawo niemieckie, należy odrzucić. Po pierwsze dokument wystawiony przez Spycimira Leliwitę nic o tym nie wspomina, a po drugie w dokumencie nadano osadnikom długi, bo dwudziestoletni okres zwolnienia z wszelkich płatności. Taki okres wolnizny był charakterystyczny dla wsi lokowanych na surowym korzeniu, a w przypadku Skrzyszowa wynikał z konieczności wykarczowania lasu porastającego teren przeznaczony pod lokację. Gdyby dokument miał objąć także istniejącą już część Skrzyszowa wolnizna dla jej mieszkańców nie byłaby z pewnością tak długa. Znane są bowiem przypadki lokacji obejmujących tereny o różnym stopniu zagospodarowania i w ich przypadku wolnizna była dostosowana do skali trudności czekających przyszłych osadników. Przykładem może być Dukla, gdzie osadnicy obejm-

powstania. Niestety przypuszczenie to nie może być potwierdzone, nie wiadomo bowiem kiedy lokowano starszą część Skrzyszowa. Po raz pierwszy pojawiła się ona we wskazanym wyżej roku 1331 jako własność Leonarda s. Dzierżysława h. Rawa przechodząca w ręce Spycimira Leliwity. Brak jakichkolwiek wcześniejszych wzmianek na jej temat.

Pomimo niemożności potwierdzenia części przypuszczeń na bazie dotychczas zebranych informacji warto dokonać analizy układu przestrzennego wsi w powiązaniu z informacjami zawartymi w źródłach. Taki zabieg może bowiem prowadzić do interesujących wniosków. Zgodnie z treścią wspomnianego już wielokrotnie dokumentu z 1333 r. lokowana wówczas część wsi Skrzyszów miała leżeć nad potokiem o nazwie Trosina („supra fluiium Trossinam”)³⁶. Nowe łany miały być wydzielone kolonistom, zaś jeden z nich miał stać się własnością kościoła skrzyszowskiego. Co ważne łan ten został wydzielony w pobliżu świątyni („Damus eciam ecclesie ibidem... vnum laneum circa ecclesia situm...”)³⁷. W chwili obecnej wieś Skrzyszów rozciąga się wzdłuż potoku o nazwie Wątok, dzieląc się na Skrzyszów Dolny, graniczący z Gumniskami (niegdyś wsią a obecnie dzielnicą Tarnowa) i Górny, łączący się z położonym także nad Wątokiem Szynwałdem. Przez część wsi przepływa także niewielka rzeczka o nazwie Strusinka. Jest to znacznie mniejszy potok wpadający do Wątoka na terenie dzisiejszego Tarnowa, a dokładniej dzielnicy miasta zwanej Strusina (patrz mapa nr 1). Podobieństwo nazw wskazywałoby, że średniowieczna Trosina do dzisiejsza Strusinka, jednak obu rzek nie można utożsamiać ze sobą. Przekonuje o tym różnica w nazwie, sugerująca, że Strusinka była jedynie dopływem jakiejś Strusiny/Trosiny oraz to, że potok ten, biorąc swój początek na terenie Skrzyszowa, przepływa przez niewielką część tej wsi. Przesądzające są jednak w tym względzie badania K. M. Trusza, który wykazał, że niegdysiejsza Trosina/Strusina to dzisiejszy Wątok³⁸. Tak więc

mający tereny niezagospodarowane otrzymali 18-letnią wolniczną, zaś już wcześniej osadzeni mogli liczyć na zwolnienie jedynie 8-letnie (ZDM t. 1, nr 141, s. 181-182). Podobnie w Gnojnicy koło Ropczyc Krystyn z Ostrowa w dokumencie lokacyjnym zaznaczył, że wolniczna będzie wynosiła 3 lata dla pól już uprawianych, 10 lat dla kolonistów osadzanych w dąbrowach i 20 lat w pozostałych lasach (ZDM t. 1, nr 208, s. 263-264).

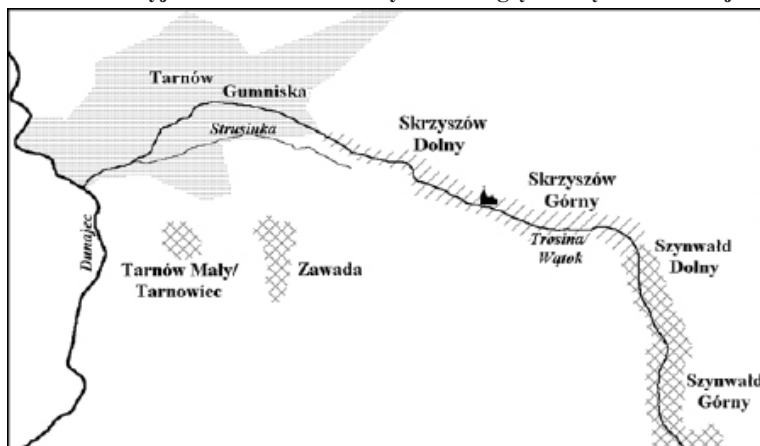
³⁶ KDM t. 3, nr 633, s. 3.

³⁷ Tamże.

³⁸ K. M. Trusz w tekście p.t. *Tarnowskie kroniki (4) - Rzeki i mosty dawnego Tarnowa* – Zob. <http://www.tarnowskieinfo.pl/news/5305,tarnowskie-kroniki-4-rzeki-i-mosty-dawnego-tarnowa.html> (dostęp: 2.10.2018). Badania autora zostały poniekąd sprowokowane niejasnościami jakie znalazły się w *Encyklopedii Tarnowa*, w hasłach *Strusina i Ruda* oraz *Strusina* (J. Kozioł, A. Niedojadło, *Strusina i Ruda*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadły, Tarnów 2010, s. 414-415 oraz J. Gabała, *Strusina*, tamże, s. 415). Na marginesie można zauważyć, że rozróżnienie obu rzek przepływających przez Skrzyszów sprawiało wiele kłopotu już wcześniej. Według *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* przez Skrzyszów przepływały rzeki Strusina i Wątok (podają ówczesną pisownię nazw). Pierwsza z nich miała mieć swoje źródła we wsi Łękawka, a następnie płynąc przez Łękawicę dopływała do Skrzyszowa, gdzie wpadała do rzeki Wątok. Długość Strusiny określono na 8 km (B. Gustawicz, *Strusina*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 11, s. 422). Wątok miał być natomiast rzeczką długości zaledwie 3,5 km wpadającą do Białej, a biorącą swój początek na tzw. Terlikówce, czyli przedmieściu Tarnowa położonym na zachód od Skrzyszowa (E. Romer, *Wątok*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 13, s. 180). Autorzy nie wyjaśnili jak znacznie dłuższa Strusina mogła wpadać do

to Wątok był główną osią osadniczą Skrzyszowa w XIV w. i pozostał nią także dzisiaj.

Mapa nr 1. Orientacyjne rozlokowanie Skrzyszowa względem sąsiednich miejscowości³⁹

3-krotnie krótszej rzeczki Wątok. Co więcej, jak spotkanie obu rzek miało nastąpić w Skrzyszowie, skoro źródła i bieg jednej z nich miały znajdować się poza tą wsią. Porównując opis z obecnym stanem rzeczy można się jedynie domyślać, że pod nazwą Wątok kryje się dzisiejsza Strusinka, która przepływa przez Terlikówkę, jednak źródła ma w zachodniej części Skrzyszowa. Rzeczka ta wpada do współczesnego Wątoka, który należy chyba utożsamiać (choć nie w całości) ze Słownikową Strusinką. Wątok co prawda przepływa przez Skrzyszów, jednak źródła ma na terenie Zalasowej a nie Łękawki. Dalszy bieg Wątoka prowadzi przez Szywałd a następnie Skrzyszów. Wskazując Łękawkę jako miejsce początku opisywanej przez siebie rzeki, autorzy Słownika pomylili się. Traktując ich opis dosłownie mamy bowiem do czynienia w rzeczywistości z dwiema współczesnymi rzekami. Początkowy opis wskazuje, że mają na myśli Zimną Wodę, wypływającą w Łękawce a następnie kierującą się przez Łękawicę do Skrzyszowa, gdzie rzeka ta łączy się z Wątokiem. Od tego miejsca opis wskazuje natomiast na dzisiejszy Wątok, jednak pod koniec dochodzi do kolejnej pomyłki, ponieważ autorzy Słownika nakazują opisywanej przez siebie rzece, aby wpadała do rzeczki Wątok, utożsamionej wyżej ze współczesną Strusinką. Kłopot z prawidłowym rozpoznanie rzek związanych ze Skrzyszowem mieli także K. Rymut i M. Majtan piszący o nazwach wodnych dorzecza Dunajca. Utożsamiali oni nazwę Trossina, użytą w 1333 r., ze Strusinką. Co więcej, obaj autorzy do Strusinki odnoszą wszelkie wzmianki pochodzące z lat 1333-1525 na temat rzeki o nazwie zapisanej w źródłach jako Trossina, Trosina, Truszna, Trussna, Trosczyzna, Troszyna (*Gewässernamen im Flußgebiet des Dunajec*, oprac. K. Rymut i M. Majtan, Stuttgart 1998, s. 243-244). Jednocześnie pod hasłem *Wątok* wspomniani autorzy twierdzą, że rzekę tą określano m.in. nazwą Strusinka. Wśród innych nazw Wątoka notują także nazwy: Zalasowa, Zalasowski, Skrzyszówka, Szywałd. Zamieszanie pogłębia fakt, że twierdzenia autorów nie znajdują potwierdzenia w zamieszczonej przez nich dokumentacji źródłowej. Nazwy Zalasowa, Zalasowski, Skrzyszówka, Szywałd zilustrowane są odnośnikami do źródeł, w których w rzeczywistości opisane są wsie o nazwach Zalasowa, Skrzyszów i Szywałd. W tej sytuacji pierwsze wzmianki na temat Wątoka jakie przytaczają autorzy pochodzą z lat 90-tych XIX w. (*Wątok zwany Skrzyszówką, potok Zalasowski* – tamże s. 267).

³⁹ Mapa ma charakter poglądowy. Należy pamiętać, że oddaje w sposób uproszczony obecną sytuację osadniczą. Wydaje się jednak, że w przypadku Skrzyszowa (a i okolicznych wsi również) obecne rozlokowanie odpowiada z grubsza stosunkom wcześniejszym. Chodzi przede wszystkim o rozłożenie zabudowy w oparciu o główną oś osadniczą, którą zarówno w przeszłości jak i obecnie stanowiło koryto rzeki Wątok.

Jak już wyżej wspomniałem lokacja nowych łąnów miała się odbyć w momencie, gdy na terenie istniejącej części wsi istniał już kościół. Świątynia stała się punktem orientacyjnym do określenia lokalizacji nadania 1 łąnu ziemi na potrzeby kościoła. Ponieważ nadanie to zostało uczynione przy okazji lokacji nowej części wsi, a łąn przeznaczony przez Spycimira na potrzeby kościoła miał się znajdować w pobliżu świątyni, stąd wniosek, że także nowolokowana część wsi miała powstać niedaleko istniejącego budynku kościoła. Spoglądając na obecny układ Skrzyszowa łatwo można zauważyć, że kościół parafialny jest ulokowany mniej więcej w środku miejscowości. Wiadomo również, że obecna świątynia skrzyszowska została zbudowana na początku XVI w.⁴⁰ Można zatem z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że jest ona bezpośrednią następczynią pierwszej świątyni, wzniesionej przez Leonarda s. Dzierżysława herbu Rawa a co za tym idzie, została wzniesiona w tym samym miejscu, co wcześniejsza budowla⁴¹. Wynika z tego, że tak obecny, jak i pierwotny kościół znajdował się w pobliżu rzeki. Jednocześnie treść dokumentu z 1333 r. nakazuje stwierdzić, że nowolokowana wówczas część Skrzyszowa pokrywa się z tą częścią obecnej wsi, która rozciąga się od kościoła bądź w stronę Tarnowa, bądź Szynwałdu. Zagadką pozostaje, gdzie lokowana została druga część wsi. W tym miejscu należy dodać, że w przeszłości Skrzyszów obejmował także wsie Ładna i Średziny⁴². Taki stan rzeczy poświadcza dla 2. połowy XIX w. m.in. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*⁴³.

Biorąc zatem pod uwagę lokalizację kościoła oraz wzmiankę ze *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego*, sugerującą możliwość innego niż obecne rozlokowania wsi w okresie wcześniejszym, możliwe są trzy rozwiązania dylematu dotyczącego tego jaki teren zajmowała część Skrzyszowa lokowana przed 1331 r. Pierwsza z nich to lokacja wzdłuż Wątoka – czy to od strony Tarnowa, czy Szynwałdu. W tej sytuacji należałoby przyjąć, że kościół został wybudowany na końcu wsi i dopiero lokacja nowej części Skrzyszowa doprowadziła do tego, że znalazł się w jej centrum. Druga i trzecia opcja to taka, że wieś pierwotnie rozciągała się inaczej niż dziś, tj. nie w kierunku wschód-zachód, a północ-południe począwszy od obecnych Średzin i Ładnej. Przy takim założeniu kościół pierwotnie usytuowano bądź na końcu wsi, bądź w ciągu zabudowań, z założeniem wszakże, że wieś ciągnęła się dalej na południe od świątyni. W tej sytuacji lokacja z 1333 r. nowej części wsi „za kościołem” oznaczałaby, że finalnie wieś miała kształt litery L lub T, gdzie jedno ramię L lub daszek T to dawny Skrzyszów, zaś drugie ramię L lub podstawa T to wieś lokowana przez Spycimira.

⁴⁰ Nowy kościół został zbudowany w 1514 r. – patrz Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 247; Niedojadło, Kubacki, *Dzieje gminy Skrzyszów*, s. 21.

⁴¹ Należy pamiętać, że w ówczesnych realiach kościół parafialny powiązany był z cmentarzem. Przeniesienie świątyni oznaczało zatem przeniesienie również cmentarza parafialnego, co powodowało, że wydarzenia takie nie zdarzały się zbyt często.

⁴² Obecnie Średziny Pierwsze i Drugie wraz z Jazwinami stanowią część Ładnej. Zob. <http://wykaz.iwai.pl/g1216082.html> (dostęp: 2.10.2018).

⁴³ Maciszewski Maurycy, *Skrzyszów*, s. 734.

Nie sposób stwierdzić, która z zaproponowanych wersji jest właściwa, wydaje się jednak, że każda z nich jest w różnym stopniu prawdopodobna. Najbardziej wątpliwa wydaje się koncepcja mówiąca o tym, że pierwotny Skrzyszów usytuowany był poprzecznie w stosunku do obecnej osi wsi, którą wyznacza koryto Wątoka. O ile bowiem tereny leżące na prawym, północnym brzegu rzeki charakteryzują się łagodnym ukształtowaniem a przez to są stosunkowo łatwe do uprawy, o tyle na lewym brzegu teren szybko zaczyna się wznosić, tworząc dość mocno pofałdowaną strukturę, niewątpliwie znacznie trudniejszą do zagospodarowania. Bardziej prawdopodobna jest koncepcja mówiąca o tym, że pierwotny Skrzyszów, ciągnąc się od dzisiejszych Średzin i Ładnej, dochodził do Wątoka w rejonie kościoła, ewentualnie nieznacznie przekraczał linię rzeki. Jednak i przy takim rozwiązaniu pojawiają się wątpliwości. Pierwsza rodzi się w wyniku porównania wielkości Skrzyszowa, Ładnej i Średzin. Zarówno obecnie jak i w drugiej połowie XIX w., tj. czasie zbierania materiałów do *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego*, tak Średziny jak i szczególnie Ładna były miejscowościami znacznie mniejszymi niż Skrzyszów⁴⁴. Po drugie współcześnie wieś Ładna jest rozlokowana równolegle do Skrzyszowa, zaś jej działki są przedłużeniem działek skrzyszowskich⁴⁵.

Najbardziej prawdopodobna wydaje się zatem koncepcja zakładająca, że zarówno średniowieczny jak i współczesny Skrzyszów rozlokowany był w jednej linii, wzdłuż koryta Wątoka. Jedynie w sferze domysłów może pozostać kwestia tego, która część dzisiejszego Skrzyszowa – Górny czy Dolny – powstała jako pierwsza, a która została lokowana w 1333 r. Można jedynie spekulować, że rozwój osadnictwa odbywał się w górę biegu Wątoka. Wskazuje na to, późniejsze w stosunku do Skrzyszowa, pojawienie się w źródłach wsi Szynwałd. Nazwa tej wsi wskazuje, że lokowano ją w okresie rozwoju osadnictwa na prawie niemieckim. Po raz pierwszy Szynwałd został poświadczony źródłowo 12 maja 1344 r.⁴⁶ Wydaje się zatem, że w pierwszej kolejności powstała część Skrzyszowa przylegająca do tarnowskiej dzielnicy, a wcześniej przedmieścia Gumniska, dziś nazywana Skrzyszowem Dolnym. Niezależnie od tych dywagacji początkowo kościół skrzyszowski znajdował się na końcu istniejącej w 1333 r. części wsi, skoro wydzielenie nowych łańów miało nastąpić na terenach sąsiadujących z tą świątynią. Dopiero zatem po 1333 r. kościół znalazł się w najdogodniejszym punkcie obu połączonych części wsi – Skrzyszowa Dolnego i nowolokowanego Skrzyszowa Górnego. W następnej kolejności – niejako w tym samym ciągu osadniczym wyznaczonym przez rzekę Wątok – Spycimir lokował Szynwałd⁴⁷. W tej sytuacji

⁴⁴ W końcu XIX w. w Skrzyszowie było 400 domostw, w Ładnej jedynie 26 i „największa w Galicyi garbarnia”, zaś w Średzinie 43 (tamże). Współcześnie, wg stanu na 2011 r., Skrzyszów liczy 3754 mieszkańców, zaś Ładna wraz z należącymi do niej Jażwinami oraz Średzinem Pierwszym i Drugim – 1600 mieszkańców. Zob. https://www.polskawliczbach.pl/wies_Skrzyszow_malopolskie i https://www.polskawliczbach.pl/wies_Ladna (dostęp 2.10.2018)

⁴⁵ Doskonale obrazuje to mapka katastralna Geoportal 2, portalu internetowego Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii. Zob. https://mapy.geoportal.gov.pl/imap/Imgp_2.html?gmap=gp0 (dostęp: 2.10.2018).

⁴⁶ AS t. 2, nr 16, s. 21.

⁴⁷ Także w przypadku Szynwałdu lokacja wsi wiązała się z fundacją osobnej parafii. Przypo-

pojawia się pytanie dlaczego poprzednik Spycimira usytuował kościół na końcu istniejącej wówczas wsi a nie w jej centrum? Pomijając względy związane ze szczególnymi walorami konkretnej lokalizacji, które w tym przypadku nie odegrały raczej roli, trudno oprzeć się wrażeniu, że powiększenie wsi nie było oryginalnym pomysłem Spycimira. Możliwe zatem, że już poprzedni właściciel nosił się z zamiarem jej powiększenia i stąd lokując kościół usytuował go na końcu istniejącej części Skrzyszowa a jednocześnie na początku obszaru przewidzianego pod kolejną lokację.

Jak łatwo zauważyć, znacząca część informacji jakie posłużyły do wyżej przedstawionych rozważań pochodzi ze źródeł związanych z funkcjonującą w Skrzyszowie parafią. Na koniec warto zatem także jej poświęcić parę słów, tym bardziej, że jak dotąd pojawiała się ona wyłącznie w roli dodatkowego elementu rozważań. Fundatorem kościoła stanowiącego siedzibę parafii był jeden z właścicieli Skrzyszowa z rodu Rawitów. Najpewniej był to wspomniany już wyżej Leonard s. Dzierżysława, który w 1331 r. odstąpił wieś Spycimirowi. Wskazuje na to czas pojawienia się parafii skrzyszowskiej w spisach dziesięciny papieskiej i świętopietrza z terenu diecezji krakowskiej. Najstarsze wykazy dziesięcinne pochodzą z lat 1326-1327, a później 1350/1351, 1354 i 1355⁴⁸. Natomiast najwcześniejszy zachowany wykaz posiadaczy beneficjów kościelnych zobowiązanych do płacenia świętopietrza spisano w 1328 r. Kolejne wykazy płatników tej daniny znane są rokrocznie począwszy od 1334 do 1358 r. oraz z lat 1373-1374⁴⁹. W wykazach tych parafia skrzyszowska po raz pierwszy pojawiła się dopiero w 1350/1351 (wykazy dziesięcinne)⁵⁰ i 1352 r. (spisy świętopietrza)⁵¹. Ponieważ kościół w Skrzyszowie jest poświadczony źródłowo już w 1331 r., oznacza to, że przez długi czas z jego terenu nie oddawano danin na rzecz Stolicy Apostolskiej. Nie jest to przypadek odosobniony, choć nieczęsto pomiędzy czasem utworzenia parafii a momentem jej odnotowania w spisach papieskich upływał okres aż 20-letni. Jednakże przykładu nawet tak dużego odstępu pomiędzy oboma wydarzeniami nie trzeba szukać daleko. Służy nim sąsiednia parafia miejska w Tarnowie. Lokacja miasta nastąpiła w 1330 r.⁵² Ponieważ ośrodek miejski nie mógł być się bez parafii, jej powstanie musiało nastąpić, jeśli

mnę, że pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1344 r., zaś kościół jest poświadczony w spisach świętopietrza od roku 1350 (ACA, t. 2, s. 232, 241, 250, 259, 266, 274, 282, 290, 297, 339, 395, 411; t. 3, s. 8, 28).

⁴⁸ ACA, t. 1, s. 104 i n.; t. 2, s. 310 i n.

⁴⁹ ACA, t. 1, s. 297 i n.; t. 2, s. 173 i n.; t. 3, s. 1 i n. Spisy od 1334 r. do połowy lat 40. XIV w. mają niepełny charakter i często ujmują jedynie pojedyncze parafie w ramach poszczególnych jednostek terytorialnych diecezji krakowskiej. Wykazy późniejsze jak też najwcześniejszy, tj. z 1328 r., również nie zawsze są kompletne, jednak opuszczenia obejmują w nich nieliczne przypadki parafii.

⁵⁰ ACA t. 2, s. 339.

⁵¹ ACA t. 2, s. 250.

⁵² Mateszew, Sikora, *Osadnictwo i stosunki własnościowe*, s. 110-123; Wroniszewski, *Ród Rawitów*, s. 74, 80; F. Kiryk, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII-XVI wiek*, Kielce 1994, s. 150; J. Wroniszewski, *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Wrocław 2001, s. 22 oraz hasło K. Moskala i M.K. Trusza, *Rozwój przetrzynny Tarnowa*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadły, Tarnów 2010, s. 364.

nie wraz z lokacją miejską, to niewątpliwie niedługo później. Mimo to pierwsze wzmianki na temat parafii tarnowskiej pojawiły się w wykazach papieskich w tych samych latach co w przypadku Skrzyszowa, tj. w 1350/1351 i 1352 r.⁵³ Jeśli analogia pomiędzy nieodległymi parafiami jest pełna, to i czas powstania parafii w Skrzyszowie nie wyprzedzał znacząco roku 1331.

Pierwotna świątynia skrzyszowska była zbudowana najpewniej z drewna. W niespełna 200 lat po pierwszym odnotowaniu została zastąpiona również drewnianym budynkiem, zachowanym do chwili obecnej. Można jedynie przypuszczać, że znane dopiero z końca XVI w. wezwanie św. Stanisława zostało „odziedziczone” po pierwotnym, XIV-wiecznym kościele⁵⁴.

Parafia w Skrzyszowie nie należała do zbyt zamożnych. Uposażenie plebana było bardzo skromne. Spisy dziesięcinne z lat 1350/1351, 1354 i 1355 odnotowały sumę 12 skojców czyli pół grzywny. Nie jest to co prawda rzeczywista wartość dochodów plebana skrzyszowskiego, a jedynie taksa, w oparciu o którą uiszczano należną papieżowi dziesięcinę, jednak porównując tę wartość z taksami znanymi dla innych parafii diecezji krakowskiej można powiedzieć, że uposażenie plebana w Skrzyszowie należało do najniższych⁵⁵. Podobnie było w XVI w. Od 1529 r. taksę dochodów plebańskich stale określano na 11 grzywien i 34 grosze⁵⁶. Także ta kwota na tle innych parafii diecezji krakowskiej nie była zbyt wysoka. Ponieważ Jan Długosz nie zamieścił opisu parafii skrzyszowskiej, elementy składowe dochodu plebańskiego poznajemy dopiero na podstawie danych z XVI w. Zarówno w pierwszej połowie tego stulecia jak i w jego końcu składało się ono z mesznego płaconego przez mieszkańców Skrzyszowa, dziesięciny w części płynącej z ról należących do sołtysa Skrzyszowa, w części zaś z niewielkiego folwarku w Woli Rzędzińskiej (w 1596 r. nazwanego folwarczkiem), stołowego i klerykatury. Na kartach wizytacji z 1596 r. dodano informację mówiącą o tym, że pleban posiadał 1 łan ziemi, na którym osadzono 3 zagrodników oraz 2 stawy rybne⁵⁷. Jak zatem widać uposażenie parafii skrzyszowskiej nie było zbyt wysokie, przy czym na nadmiar pieniędzy nie mógł narzekać nie tylko pleban, ale i nauczyciel szkoły parafialnej.

Nieznacznie lepiej parafia prezentowała się pod względem liczby wiernych, choć dane na ten temat mamy wyłącznie dla XIV w. Podstawą do ustaleń w tym

⁵³ ACA t. 2, s. 250 i 339.

⁵⁴ Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 247.

⁵⁵ ACA t. 2, s. 339, 395, 411, 421. Dokładnie takie samo uposażenie spisy dziesięcinne odnotowały w przypadku plebana z sąsiedniego Szywnaldu, gdzie kościół został ufundowany w podobnym czasie.

⁵⁶ LR1529, s. 128-129. Kolejne rejestry kontrybucyjne z 1561 i 1577 r. podają tę samą kwotę (Liber contributionis 1561, k. 33° oraz Liber contributionis 1577, k. 84).

⁵⁷ LR1529, s. 128-129; Acta visitationis exterioris Decanatum: Tarnoviensis, ... A. D. 1596, k. 8°. Na kartach tzw. Liber retaxationum z 1529 r. klerykaturę wymieniono wspólnie z innymi elementami uposażenia i włączono do ogólnego podsumowania dochodów parafii, natomiast w wizytacji 1596 r. przypisano ją nauczycielowi szkoły parafialnej. Wola Rzędzińska wraz z folwarkiem należała w końcu XVI w. do ksiąząt Ostrogskich. O niewielkich rozmiarach tamtejszego folwarku informuje wizytacja z 1596 r., na której kartach nazwano go folwarczkiem (*praediolum*).

względnie jest wartość świętopietrza oddawanego z terenu parafii. W przypadku plebana skrzyszowskiego było to 7 skojców⁵⁸. Na tej podstawie T. Ładogórski, zajmując się zaludnieniem Polski za czasów Kazimierza Wielkiego, określił liczbę parafian na 450 osób⁵⁹. Jest to wartość mieszcząca się w granicach średniej dla tego okresu, szczególnie w przypadku parafii wiejskich. Trudno ustalić jakie zmiany następowały w tym względzie w późniejszym czasie. Wydaje się jednak, że wieś z czasem stawała się ludniejsza. Świadczyć może o tym liczba kmieci. Bez większego ryzyka można przyjąć, że spisy świętopietrza oddają stan z okresu, gdy liczba kmieci odpowiadała mniej więcej liczbie łąnów we wsi. Wynika to ze stosunkowo niedługiego okresu jaki dzieli czas sporządzenia spisów od lokacji wsi, przy czym dotyczy to nie tylko nowszej części Skrzyszowa, którą lokowano w 1333 r., ale i starszej. Wydaje się bowiem, że czas powstania tej części wsi, która została poświęcona po raz pierwszy w 1331 r., niewiele wyprzedzał datę odnotowania jej w źródłach⁶⁰. Tak więc obliczona przez T. Ładogórskiego dla połowy XIV w. liczba ludności obejmowała niewielu ponad 30 kmieci wraz z rodzinami oraz innymi kategoriami ludności wiejskiej. Oznacza to, że na każdego kmiecia przypadało ok. 12-13 innych osób, tj. członków rodziny, ludności bezrolnej czyli m. in. komorników i parobków wynajmujących się do pracy u kmieci oraz kategorii ludności zwolnionych z obowiązku płacenia świętopietrza tj. duchownych, szlachty czy innowierców. Nieco ponad dwa wieki później w Skrzyszowie mamy poświadczonych 66 kmieci oraz 6 zagrodników posiadających pola. Kmiecie ci mieli zajmować 33 łąny⁶¹. Oznacza to, że dochody kmieci z 1581 r. były znacząco niższe niż ich XIV-wiecznych przodków, a w związku z tym mieli oni mniejsze możliwości zatrudniania ludności bezrolnej. Mimo to dwukrotne zwiększenie się liczby kmieci zdaje się wskazywać, że powiększyła się także ogólna liczba ludności. W sposób pośredni wskazuje na to również znana z początku drugiej połowy XVII w. liczba mieszkańców Skrzyszowa. W 1664 r. do komunii wielkanocnej przystąpiło 526 mieszkańców tej wsi⁶² a do liczby tej

⁵⁸ Tak działo się w latach 1352-1358 i 1373 (ACA t. 2, s. 250, 259, 266, 274, 282, 290, 297; t. 3, s. 8). W 1374 r. parafię odnotowano z sumą 9 skojców, jednak był to wynik pomyłki, bądź jednostkowe odstępstwo, bowiem w XVI-wiecznych spisach świętopietrza z powrotem pojawia się suma 7 skojców (ACA, t. 3, s. 28; T. Gromnicki, *Świętopietrze w Polsce*, Kraków 1908, s. 366-367).

⁵⁹ T. Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*, Wrocław 1958, s. 201.

⁶⁰ S. Mateszew i F. Sikora, opierając się na najstarszych przekazach źródłowych, czyli omówionych dokumentach z lat 1331 i 1333 r., zakwalifikowali Skrzyszów do grona miejscowości utworzonych na fali osadnictwa na prawie czynszowym w okresie po 1320 r. (patrz tychże, *Osadnictwo i stosunki własnościowe*, s. 119 i n.). Za poprawnością takiej chronologizacji początków Skrzyszowa może pośrednio przemawiać wskazana już wyżej kwestia braku rozróżnienia w późniejszych źródłach starszej i nowszej części wsi. O ile nie „zlały” się one w jedną całość na mocy specjalnego przywileju, który nie dochował się do naszych czasów, to taki stan rzeczy może wskazywać na wielkie podobieństwo warunków na jakich lokowano obie części Skrzyszowa. To z kolei sugeruje niewielki dystans chronologiczny dzielący obie lokacje.

⁶¹ Co prawda rejestry poborowe bardzo często podają zaniżone liczby łąnów (co było podnoszone już wyżej – patrz przypis nr 22), jednak w przypadku Skrzyszowa rzeczywista liczba łąnów była – jak się wydaje – co najmniej podobna do podanej w rejestrze z 1581 r.

⁶² Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 246.

należy dodać znaczącą liczbę dzieci oraz zapewne niewielką grupę osób, które do komunii nie przystępowały z innych względów.

Niewiele można powiedzieć o duchownych zapewniających opiekę duszpasterską w parafii Skrzyszów. Źródła nie przekazują zbyt wielu informacji na ten temat. Dopiero dla XVI w. dysponujemy pojedynczymi wzmiankami odnoszącymi się do obsady osobowej parafii. Niestety są one bardzo lakoniczne, tym niemniej wiadomo, że w kolejnych XVI-wiecznych rejestrach kontrybucyjnych od duchowieństwa notowano wyłącznie plebana. Co więcej, w 1539 r. wyraźnie podkreślono, że pleban nie ma wikariusza⁶³. Wikariusz potwierdzony jest po raz pierwszy dopiero w 1596 r.⁶⁴, jednak należy pamiętać o istotnej zmianie statusu parafii w Skrzyszowie jaka nastąpiła pół wieku wcześniej. Otóż 12 maja 1542 r. parafia wraz z uposażeniem została przekazana wikariuszom wieczystym kolegiaty tarnowskiej⁶⁵. Wracając do plebanów skrzyszowskich trudno powiedzieć cokolwiek na ich temat. Pierwszym uchwytnym źródłowo jest Jan, poświadczony w rejestrze kontrybucyjnym z 1513 r.⁶⁶ Poza imieniem oraz faktem pełnienia funkcji plebańskiej nic więcej o nim nie napisano. W kolejnych dwóch rejestrach kontrybucyjnych z 1527 i 1539 r. odnotowano Stanisława. Znowu znane jest wyłącznie imię plebana, na tyle popularne, że trudno stwierdzić czy chodzi o tego samego duchownego⁶⁷. Księga retaksacji z 1529 r. również wymienia plebana Stanisława. Można go względnie bezpiecznie utożsamiać z plebanem znanym z 1527 r. i – być może – z 1539 r. Tym razem dodatkowo podano miejsce jego pochodzenia. Miał on wywodzić się z Proszowic⁶⁸. W rejestrze kontrybucyjnym z 1577 r. odnotowano duchownego o imieniu Wawrzyniec. Co prawda został on określony jako pleban, jednak zapewne nim nie był w związku ze wzmiankowanym już przejściem parafii przez wikariuszy kolegiaty tarnowskiej w 1542 r. Przekonuje o tym informacja mówiąca, że niczego nie zapłacił w ramach kontrybucji, zaś wynagrodzenie było mu przekazywane mu przez wikariuszy kolegiackich i wynosiło 62 gr.⁶⁹ Jak zatem widać ciężar opieki duszpasterskiej nad parafianami spoczywał w średniowiecznym Skrzyszowie najpewniej wyłącznie na plebanie. Jedynym jego współpracownikiem był nauczyciel szkoły parafialnej, który poświadczony jest we wszystkich wykazach kontrybucyjnych⁷⁰ oraz wizytacji z 1596 r. Jego los nie był jednak łatwy, bowiem rejestr z 1577 r. określa go jako człowieka ubogiego, a przy tym żonatego. Z tego też powodu nie płacił on nic ze swego skromne-

⁶³ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 135 – autor wskazuje, że w przypadku diecezji krakowskiej wielokrotnie odnotowywano wyłącznie plebana, nie wymieniając wikariusza, jednak bardzo rzadko (tylko w około 20 przypadkach) zamieszczano notatkę informującą bezpośrednio, że wikariusza nie ma.

⁶⁴ Acta visitationis exterioris Decanatum: Tarnoviensis..., k. 8'.

⁶⁵ Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 246.

⁶⁶ Regestrum contribucionis [1513 r.], k.22'.

⁶⁷ Liber retaxacionum ... z r. 1527, k. 47; Regestrum Contributionis (1539 r.)..., k. 22.

⁶⁸ LR 1529, s. 128.

⁶⁹ Liber contributionis 1577, k. 84. W rejestrze z 1561 r. zabrakło jakichkolwiek informacji poza podaniem taksy parafii – patrz Liber contributionis 1561, k. 33'.

⁷⁰ Wyjątkiem jest wykaz z 1561 r., gdzie odnotowano wyłącznie taksę parafii w Skrzyszowie.

go dochodu⁷¹. Wizytacja z 1596 r. dodaje nieco więcej szczegółów informując, że miał on skromny dom z równie skromnym ogrodem. Nauczyciel otrzymywał także klerykatę, choć nie podano w jakiej postaci i wysokości, oraz trzecią część danin za posługi⁷². Obrazu parafii skrzyszowskiej w końcu XVI w. dopełnia wzmianka o szpitalu parafialnym. Nie posiadał on uposażenia, a utrzymywał się z danin płynących od pobożnych ludzi. Nie wiadomo również kto formalnie kierował szpitalem⁷³, jednak najpewniej był to zarządca parafii.

W końcu XVI w. posłudze duszpasterskiej plebana podlegali mieszkańcy Skrzyszowa, Podgórza, Pogórskiej Woli oraz Rzędzińskiej Woli⁷⁴.

Podsumowując dotychczasowe ustalenia można stwierdzić, że rozwój średniowiecznego Skrzyszowa obejmował dwa etapy. W pierwszym, tj. przed 1331 r., z inicjatywy Rawitów powstała najstarsza jego część, tj. zapewne Skrzyszów Dolny. W tym samym roku wieś stała się własnością Spycimira Leliwity, co poświadcza dokument Władysława Łokietka z 17 lipca 1331 r. W niespełna dwa lata po zakupie wsi Spycimir przystąpił do jej powiększenia, poprzez zagospodarowanie pobliskiego lasu. Już w momencie nabycia wsi przez Spycimira we wsi znajdował się kościół wzniesiony bądź przez Leonarda s. Dzierżysława h. Rawa, bądź któregoś z jego przodków. Świątynię zbudowano na obrzeżach istniejącej części wsi co może sugerować, że już Rawici nosili się z zamiarem jej powiększenia, poprzez zagospodarowanie ziem przylegających do Skrzyszowa. Decyzja Spycimira została usankcjonowana 4 maja 1333 r., kiedy to Leliwita wystawił dokument lokacyjny nowej części Skrzyszowa. Zgodnie z jego treścią przewidywano, że wieś obejmie maksymalnie 100 łanów. W rzeczywistości lokowano ją na znacznie mniejszym obszarze. Późniejsze dokumenty nie rozróżniają starszej i nowszej części wsi, ale obie obejmowały około 1/3 areалу określonego w 1333 r. Wskazują na to dość jednoznacznie XVI wieczne przekazy źródłowe, w których najczęściej powtarzają się liczby 33 lub 36 łanów bądź poświadczone bezpośrednio przez źródła, bądź dające się wyliczyć na podstawie świadczeń kmiecych na rzecz zarządcy parafii i biskupa krakowskiego. Dostępny materiał źródłowy pozwala również przyjąć, że zarówno pierwotna jak i dalsza, lokowana w 1333 r., część Skrzyszowa rozłożona została wzdłuż biegu rzeki Wątok. Na koniec warto zauważyć, że ustalenia i teorie dotyczące przypuszczalnych etapów rozwoju wsi oraz areálu wziętego pod uprawę w znaczącym stopniu opierają się na materiale źródłowym dotyczącym wczesnych dziejów parafii skrzyszowskiej.

⁷¹ Liber contributionis 1577, k. 84.

⁷² Acta visitationis exterioris Decanatum: Tarnoviensis..., k. 8^r.

⁷³ Tamże. Patrz też Kumor, Prepozytura tarnowska, s. 247.

⁷⁴ Acta visitationis exterioris Decanatum: Tarnoviensis..., k. 8^r.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Diecezjalne w Tarnowie, Akta Kapituły Kolegiackiej w Tarnowie sygn. KKol I.3. (na podstawie mikrofilmu przechowywanego w Ośrodku ABMK, nr 3994), *Compendium privilegiorum, fundationum, erectionum, inscriptionum ac aliorum documentorum inventariorum et obligationum Venerabilis Ecclesiae Collegiatae Tarnoviensis concernentiis, per Rev. olim Andream Kijowski vicarium supradictae Ecclesiae de veris originalibus authenticis documentis collectum...* 1763, 3° mensis Maji.

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

AV Cap. 7 (na podstawie mikrofilmu przechowywanego w Ośrodku ABMK, nr M-052), *Acta visitationis exterioris Decanatum: Tarnoviensis, Dobcicensis, Woynicensis, Opatowicensis ad Archidiaconatum Cracovien[sem] pertinentium per Venerab[ilem] Christophorum Kazimirski Praepositum Tarnoviensem...* A. D. 1596 et sequenti Anno... expeditae.

Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej

AV Cap. 1 (na podstawie mikrofilmu przechowywanego w Ośrodku ABMK, nr 1045), *Regestrum contribucionis per unum fertonem de marca argentui ad clerum anno domini millesimum quingentesimum tredecimum laudate sequitur.*

AV Cap. 2 (na podstawie mikrofilmu przechowywanego w Ośrodku ABMK, nr 1046), *Liber retaxacionum diecezji krakowskiej z r. 1527.*

AV Cap. 4 (na podstawie mikrofilmu przechowywanego w Ośrodku ABMK, nr 1047), *Regestrum Contributionis duplae iuxta taxam antiquam Episcopatus et omnium beneficiorum Diocesis Cracoviensis ad annum domini millesimum quingentesimum trigesimum nonum in synodo Piotrcouiensis prouinciali decretum.*

AV Cap. 5 (na podstawie mikrofilmu przechowywanego w Ośrodku ABMK, nr 1553), *Liber contributionis 1561.*

AV Cap. 6 (na podstawie mikrofilmu przechowywanego w Ośrodku ABMK, nr 1554), *Liber contributionis 1577.*

Źródła drukowane

Acta camerae apostolicae, t. 1-2, w: *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 2, wyd. J. Ptaśnik, t. 3, w: *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 9, wyd. S. Szczur, Kraków 1913, 1994.

Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie, wyd. Z.L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak, t. 2, Lwów 1888.

Długosz Jan, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. A. Przeździecki, t. 1, Kraków 1863.

Kodeks dyplomatyczny Małopolski, wyd. F. Piekosiński, t. 2-3, Kraków 1886-1887.

Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber retaxationum), wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968.

Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. 3-4: *Małopolska*, w: *Źródła Dziejowe*, t. 14, oprac. A. Pawiński, Warszawa 1886.

Zbiór dokumentów małopolskich, cz.1, 3, wyd. S. Kuraś, cz. 8, wyd. I. Sułkowska-Kuraśowa, S. Kuraś, cz. 8, Wrocław 1962, 1969, 1975.

Opracowania

Chłapowski Krzysztof, *Źródła pisane*, w: *Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. H. Rutkowski, cz. 2, Komentarz, indeksy, Warszawa 2008, s. 12-15.

Chłapowski Krzysztof, *Źródła pisane*, w: *Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałucki, cz. 2, Komentarz, indeksy, Warszawa 1993, s. 13-17.

Dworzaczek Włodzimierz, *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV-XV*, Warszawa 1971.

Gabała Jarosław, *Strusina*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło, Tarnów 2010, s. 415.

Gieysztorowa Irena, *Źródła pisane*, w: *Województwo mazowieckie w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałuckiego, cz. 2, Komentarz, indeksy, Warszawa 1973, s. 17-22.

Geryn Katarzyna, *Skrzyszów*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 18, Lublin 2013, kol. 328-329.

Gromnicki Tadeusz, *Świętopietrze w Polsce*, Kraków 1908.

Gustawicz Bronisław, *Strusina*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 11, Warszawa 1890, s. 422.

Karbowiak Antoni, *Dzieje wychowania w Polsce*, t. 3, *Okres przejściowy od 1433 do 1510 roku*, Lwów 1923.

Kiryk Feliks, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII-XVI wiek*, Kielce 1994.

Kozioł Janusz, Niedojadło Andrzej, *Strusina i Ruda*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło, Tarnów 2010, s. 414-415.

Kumor Bolesław, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 4, Kraków 2009.

Kumor Bolesław, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w Małopolsce Południowej do końca XVI w. (cz. 2)*, „Prawo Kanoniczne”, 6 (1963) nr 3-4, s. 441-534

Kumor Bolesław, *Prepozytura tarnowska. Opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 12 (1966) s. 205-288.

Ładogórski Tadeusz, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*, Wrocław 1958.

Maciszewski Maurycy, *Skrzyszów*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 10, Warszawa 1889, s. 734-735.

Mateszew Stefan, Sikora Franciszek, *Osadnictwo i stosunki własnościowe w regionie tarnowskim do końca XVI wieku*, w: *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Z. Ruty, t. 1, *Czasy przedrozbiorowe*, Tarnów 1981, s. 75-209.

Moskal Krzysztof, Trusz Marek K., *Rozwój przestrzenny Tarnowa*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadły, Tarnów 2010, s. 364.

Niedojadło Andrzej, Kubacki Grzegorz, *Dzieje gminy Skrzyszów i okolic w zarysie*, Tuchów 2009.

Pelczar Roman, *Szkoła kolegiacka i jej rola w życiu kulturalnym Jarosławia w XVI-XVIII wieku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 50 (2007) z. 1-2, s. 5-19.

- Piekosiński Franciszek, *O lanach w Polsce wieków średnich*, Kraków 1887.
- Romer Eugeniusz, *Wątok*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 13, Warszawa 1893, s. 180.
- Smolański Antoni, *Z dziejów salariatów nauczycielskiego w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 193-194 (2006) z. 3-4, s. 5-13.
- Strusina*, w: *Gewässernamen im Flußgebiet des Dunajec*, oprac. K. Rymut, M. Majtan, Stuttgart 1998, s. 243-244.
- Trusz Marek K., *Tarnowskie kroniki (4) - Rzeki i mosty dawnego Tarnowa*, <http://www.tarnowskieinfo.pl/news/5305,tarnowskie-kroniki-4-rzeki-i-mosty-dawnego-tarnowa.html> (dostęp: 2.10.2018 r.)
- Wątok*, w: *Gewässernamen im Flußgebiet des Dunajec*, oprac. K. Rymut, M. Majtan, Stuttgart 1998, s. 267.
- Wiśniowski Eugeniusz, *Kolęda – meszne – stołowe na ziemiach polskich. Problem rejonizacji*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. D. Gawinowa, Warszawa 1991, s. 625-638.
- Wiśniowski Eugeniusz, *Materiały do stanu liczebnego duchowieństwa i służby kościelnej w diecezji krakowskiej w pierwszej połowie XVI w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 18 (1969) s. 189-288.
- Wiśniowski Eugeniusz, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004.
- Wojciechowski Stefan, *Źródła pisane*, w: *Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałucki, Warszawa 1966, s. 14-15.
- Wroniszewski Jan, *Ród Rawiczów: Warszowice i Grotowice*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 85 (1992), z. 1, s. 216 [5].
- Wroniszewski, *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Wrocław 2001.
- Żabiński Zbigniew, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław 1981.

Netografia

- https://mapy.geoportal.gov.pl/imap/Imgp_2.html?gmap=gp0 (dostęp: 2.10.2018)
- https://www.polskawliczbach.pl/wies_Ladna (dostęp: 2.10.2018)
- https://www.polskawliczbach.pl/wies_Skrzyszow_malopolskie (dostęp: 2.10.2018)
- <http://skrzyszow.pl/historia-gminy-skrzyszow/> (dostęp: 2.10.2018)
- <http://www.tarnowskieinfo.pl/news/5305,tarnowskie-kroniki-4-rzeki-i-mosty-dawnego-tarnowa.html> (dostęp: 2.10.2018)
- <http://wykaz.iwai.pl/g1216082.html> (dostęp: 2.10.2018)

**THE BEGINNINGS OF SKRZYSZÓW. A CONTRIBUTION
TO THE RESEARCH ON THE TERRITORIAL DEVELOPMENT
OF A VILLAGE ESTABLISHED UNDER GERMAN LAW**

Abstract

The article addresses the connections between the incorporation of the village of Skrzyszów and the foundation of the village parish. At the beginning of the 14th century, Skrzyszów belonged to Leonard, son of Dzierżysław, Rawa coat of arms. Before 17 July 1331, it had become the property of Spycimir, Leliwa coat of arms, the then Castellan of Wiślica. Soon afterwards, the new owner decided to expand the village. To this end, on 4 May 1333, he issued a document by virtue of which Konrad, the mayor of Lipnik, was to settle peasants on the forest land adjacent to Skrzyszów. Consequently, it constituted the establishment on the so-called 'raw-root'. The relevant document also includes the foundation of a church. The Skrzyszów Temple was established before 1331 and in 1333 it served as a landmark for Spycimir to plan further expansion of the village. The temple was erected on the edge of the older part of the village, behind which new settlers were located in 1333. The analysis of messages coming mainly from church sources allows us to formulate theories about the stages of the development of Skrzyszów in the Middle Ages. In the light of the collected material, it seems that in the earliest period the village was located along the riverbed of the Wątok River, then known as Trusina, and included areas adjacent to the suburbs of the town of Tarnów, incorporated in 1330, from the north-west. After 1333, the existing part of Skrzyszów was joined to the existing part of the Wątok. In this way, the village obtained the form that it has generally preserved until today. The ambitious plan of Spycimir to incorporate the village on 100 lans [Polish unit of field measurement] was only partially implemented. In the 16th century the older and newer part of Skrzyszów covered only about 1/3 of this area.

Keywords: incorporation; Skrzyszów; Tarnów; the Middle Ages; Spycimir

Translated by Marek Robak-Sobolewski